

Seminář „Rodina a kulturní rozvoj společnosti“

Ve dnech 16.–18. února 1987 se v Domě vědeckých pracovníků v Liblicích konal seminář *Rodina a kulturní rozvoj v současné československé společnosti*. Jednalo se o společnou akci sekce sociologie rodiny a sekce sociologie kultury a volného času Československé sociologické společnosti při ČSAV, která byla inspirována propojením obou témat na úrovni dílčího úkolu ve státním plánu základního výzkumu pro období 1986–1990.

Významu rodiny pro formování kulturních vzorů byla již v minulosti věnována značná pozornost. Jmenovitě ve výzkumné práci katedry teorie a řízení kultury filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, která se dlouhodobě zabývá problematikou formování mladé generace a její kulturní úrovně. V tomto kontextu nelze opomíjet současnou rodinu, neboť tvoří jedno z nejzávažnějších formativních prostředí pro rozvoj mládeže. Katedra teorie a řízení kultury věnuje velkou pozornost sociologické interpretaci problému. Její pracovníci provedli řadu podnětných výzkumů v této oblasti, shromáždili zajímavé empirické informace a především formulovali základní poznatky o roli rodiny při formování osobnosti mladého člověka v diferencovaných sociálních prostředích. Vzájemné vazbě rodiny a kulturního rozvoje se nicméně věnuje poměrně omezený počet odborníků v oblasti kultury a volného času. Pro většinu z nich se jedná o hraniční a snad i okrajové téma mezioborového výzkumu.

Ani mezi sociology, kteří se zabývají problematikou rodiny, není spojení s tématem kultury obvyklé. Důvodů je několik. Analýza nejzávažnějších problémů současné rodiny vyžaduje věnovat se především dimenzi sociálně ekonomické a celému komplexu otázek spatřých se stabilitou této instituce a vysokou rozvodovostí manželských párů. Poznání kulturně výchovné funkce proto nepatří mezi priority, i když je — zcela v souladu s vývojem rodiny a potřebami společnosti — uznávána jeho závažnost. To neznamená, že sociologie by zanedbávala teoretický výzkum. Jmenovitě práce zabývající se funkcemi rodiny v rozvinuté socialistické společnosti věnují velkou pozornost právě kulturně výchovnému významu této instituce (viz například J. Bauerová, J. Jančovičová, M. Mrkosová, M. Šolcová). Opomíjen však zůstává empirický výzkum; reálné poznání kvality výchovy v současné rodině a sociální zakotvenosti případných diferencí. Také inspirace u pedagogů může být jen omezená. Pedagogické vědy chápou svůj předmět jako formulaci cílů výchovného působení a vymezení prostředků, jimiž jsou tyto cíle dosahovány v jednotlivých složkách společensky řízeného výchovně vzdělávacího systému. Sociální aspekty výchovného působení na mladou generaci nejsou obecně předmětem velkého zájmu, a proto pedagogové nemají ani příliš rozvinuté metodologické nástroje tohoto poznání.

Cílem semináře bylo umožnit setkání sociologicky orientovaných odborníků, kteří mají zájem seznámit se s úrovní poznání v uvedené oblasti a především mohou výsledky své práce přispět k jeho dalšímu prohloubení. Z tohoto hlediska lze přednesené referáty rozdělit do tří skupin. První skupina referujících podrobněji seznámila účastníky semináře s výsledky práce katedry teorie a řízení kultury v minulé pětiletce, s koncepcí hlavního výzkumného úkolu pro tuto pětiletku i s obsahem dílčích úkolů řešených v jeho rámci. Druhá skupina byla tvořena převážně sociology pracovišť základního výzkumu. Tito autoři informovali o vzájemných vztazích rodiny a kultury, jak se jeví v kontextu šířeji koncipovaných výzkumů. Třetí skupina soustřeďovala referující z nejružnějších pracovišť resortního výzkumu, kde je — v rámci řešených problémů — pozornost věnována také některým aspektům rodiny a kultury.

M. Matějů (katedra teorie a řízení kultury filozofické fakulty UK, Praha) ve svém vystoupení shrnul nejzávažnější *sociologické a sociálně psychologické souvislosti přenosu kultury a kulturních hodnot v rodině*. Z hlediska sociologického poznání poukázal na tyto nejzávažnější otázky: problém vztahu rodiny k příjmu kultury, percepce a interiorizaci kulturních hodnot; kvalitu rodinného mikroklimatu jako stimulačního faktoru kulturního rozvoje; rozvíjení potřeby seberealizace dětí a ostatních členů; problém kulturní percepce jako kompenzačního činitele a v neposlední řadě otázky spolupráce či divergence rodiny a ostatních výchovných institucí v této oblasti. Zdůraznil, že přijetí kulturních vzorů má jmenovitě u adolescentní mládeže velmi podstatné sociálně psychologické dimenze. Souvisejí především s narůstající divergencí mezi biologickou a sociální dospělostí, ale i s faktem, že realizaci řady interiorizovaných vzorů chování mládež „odkládá“ do doby, kdy se bude nacházet v odpovídající sociální situaci (vstup do zaměstnání, založení rodiny ap.). V tomto kontextu je poměrně obtížné odhalit u adolescentní mládeže

faktický význam rodiny pro předávání kulturních mechanismů. To vyžaduje mimo jiné kontrolovat a analyzovat podstatné rozdíly mezi generací rodičů a dětí, vyplývající ze somatických, osobnostních, socializačních diferencí i odlišností převládajících typů intergenerační mobility.

J. Žák (filozofická fakulta UK, Praha) informoval o koncepci hlavního úkolu SPZV IX-10-6 *Formování mladé generace prostředky kultury a kulturní aktivita mládeže*, který je koordinován katedrou teorie a řízení kultury FF UK. Výzkum je rozčleněn do čtyř dílčích úkolů, na nichž se podílejí i další pracoviště. První z nich si klade za cíl vymezit podíl rodiny na formování kulturního profilu mladé generace. Řešitelským pracovištěm je Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV. Složení výzkumného týmu garantuje spolupráci etnografů, sociologů i pedagogů. Druhý dílčí úkol se zaměřuje na význam školy v tomto procesu. Bude řešen silami katedry pedagogiky FF UK. Další dva úkoly budou zpracovány koordináčním pracovištěm. Jde jednak o problém účinnosti a vzájemné kooperace státních institucí, společenských organizací a jejich kulturních zařízení při výchovném vlivu na mladou generaci a dále o roli, jež v tomto procesu plní prostředky masové komunikace. Referující vymezil pojetí mládeže i kultury jako složité, sociálně diferencované systémy. Upozornil také na některé obtíže i bílá místa, která se zřejmě v této pětiletce nepodaří překonat. Jedním z nich je pracovní vymezení sociální skupiny mládeže pouze na období profesní přípravy, což vyplývá nejen z rozhodujícího významu této fáze, ale i omezené výzkumné kapacity řešitelských pracovišť. Účastníci semináře byli dále seznámeni s rozhodujícími hypotézami hlavního úkolu, které upozorňují na řadu závažných společenských problémů v této oblasti a nezbytnost jejich řešení. Jde například o nízkou účinnost vynakládaných prostředků i výchovného úsilí, otázky optimalizace dosavadních forem, průvodních negativních efektů kulturních aktivit a zájmové činnosti mladé generace.

M. Mrkosová (Ústav etnografie a folkloristiky ČSAV, Praha) se ve svém příspěvku zaměřila na *základní problémy sociologické teorie rodiny*. Současný kontext vývoje sociologických disciplín vyžaduje orientovat se stále výrazněji k otázkám společenské změny. To je podmíněno především schopností kritické sebereflexe sociologického poznání. V dalším se autorka pokusila naznačit některé možnosti rozvoje teoretických koncepcí sociologie rodiny i s určitými průniky do oblasti kultury. Zhodnotila rozporné rysy vývoje současné rodiny v širším společenském kontextu a upozornila na možnost určité inverze prozatím převládajících tendencí v rozvoji sociálních a sociálně politických aktivit jednotlivých generací. V jejím důsledku se mladí lidé v prvním období své dospělosti orientují přednostně na založení rodiny a podstatné momenty jejich sociálního rozvoje jsou přesouvány do starších věkových skupin. To souvisí s dalším zvyšováním vzdělání, profesní dráhou, aktivizací v občanském a politickém životě. V závěru svého vystoupení autorka zdůraznila nezbytnost přechodu od strukturálně funkcionálního výkladu rodiny k dialektickému pojetí, k odhalování rozporů a možností jejich řešení. Ve vzájemné vazbě sociologie rodiny a kultury to znamená přednostní orientaci na problém hodnot, a to především takových, které vedou k humanizaci a rozvoji sociální podstaty člověka.

E. Rendlová (Ústav sociálního rozvoje právnické fakulty UK, Praha) se zaměřila na některé *aspekty sociálně kulturního rozvoje v rámci rodiny*. Upozornila na skutečnost, že sféra volného času, a tedy i kulturního využití je také oblastí, jejímž prostřednictvím rodinná instituce uspokojuje své skupinové zájmy a kde je stále ještě uplatňována poměrně silná sociální kontrola. Požadavek otevřenosti rodiny vůči společnosti i všestranného rozvoje jejích členů se zatím nejvíce prosadily ve sféře práce. V oblasti volného času a individuálních zájmů jsou konfrontovány s hodnotou koheze a stále ještě silnou tendencí k uzavřenosti rodinné kolektivity. Vývoj kulturních vzorů v této oblasti má velmi pravděpodobně rozdílnou dynamiku především v závislosti na sociokulturním kontextu regionu a spíše druhotně na typu rodiny. V druhé části příspěvku autorka hovořila o významu sociálního typu rodiny pro úspěšnost dětí v základní škole a tedy i jejich šance absolvovat určitou variantu další profesionální dráhy. Rostoucí požadavky na školní vzdělání, řada nedořešených organizačních obtíží (rozsah administrativy učitelů, vysoké počty žáků ve třídách ap.) i pomalé překonávání encyklopedického pojetí výuky neustále zvyšují rozsah domácí přípravy dětí. Tato poloha obecně nezbytné spolupráce rodiny a školy dále znevýhodňuje děti rodičů s nižší kulturní i vzdělanostní úrovní a posiluje tak autoreprodukční tendence současné rodiny.

A. Vodáková (Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV, Praha) zaujala účastníky semináře úvahou o *významu rodiny v procesu vytváření sociálního postavení a konfrontace životních rolí*. Zaměřila se na průnik tří podstatných sociálních kontextů

lidského života: rodinu, práci a zájmové skupiny. Nastínila základní rysy historického vývoje, v jehož důsledku dochází postupně k oddělování těchto sfér. Proto také nutně vyvstává problém jejich vzájemné koordinace. V kapitalistické společnosti je stále ještě do značné míry řešen rozdílnou distribucí skupin obyvatelstva. V našich podmínkách jde o podstatně jiný problém — způsobem řešení i společenskou závažností — neboť společenská i individuální potřeba rozvoje sociálních dimenzí lidského života mimo jiné znamená, že plodný a bohatý život člověka je vymezen účastí ve všech uvedených sférách, a to prakticky v každém věkovém pásmu. Autorka se dále zaměřila na podstatné momenty napětí vyplývající z koordinačních obtíží a především z faktu, že každá z těchto sfér jinak vymezuje sociální čas člověka. Tento problém ilustrovala na vzájemném vztahu rodiny a práce.

M. Kučera (Český statistický úřad, Praha) vnesl do jednání semináře důraznost „tvrdých“ statistických dat. Hovořil o *specifických rysech naší současné mladé rodiny*, jimiž se — v různé míře — liší od mladých manželství ve vyspělých kapitalistických a někdy i socialistických státech. Pozornost věnoval především rysům, které lze považovat za problémové. Jde o nedostatečnou sexuální výchovu mladé generace, sňatky a rození dětí ve velmi mladém věku. Časné sňatky i porody jsou podle názoru referenta také motivovány potřebou sociální prestiže a únikem z rodičovské rodiny. O v průměru nízké sociální zralosti snoubenců v tomto věku svědčí i fakt, že se mezi nimi vyskytuje větší podíl jedinců s nejnižším vzděláním (neúplné či úplné základní) a jsou také častěji z neúplných rodin. Druhou závažnou skupinou otázek je bytová situace mladých manželství a ekonomická pomoc rodičů. Vedle známých obtíží „čekání“ na byt referující také upozornil, že mladé rodiny se v průměru stěhují do nejdražších bytů (převaha družstevní výstavby). Uvedl dále některé informace o finančních přesunech mezi domácnostmi dospělých dětí a jejich rodičů; problémech, které tak vznikají ve vícečetných rodinách i nebezpečí přílišné sociální závislosti mladých rodin na generaci rodičů.

Problematické bydlení současné rodiny bylo věnováno také vystoupení Z. Barochové (Výzkumný ústav sociálního rozvoje a práce, Bratislava). Autorka se zaměřila na *vytipování vlivu obytného prostředí na kulturní rozvoj a volný čas rodiny*, a to především v kontextu sblížování způsobu života města a venkova. Z. Kučera (Ústav zdravotní výchovy, Praha) informoval o nejnovějších výzkumných poznatcích, které ozřejmují *roli rodiny při formování zdravého způsobu života* jejích členů. Výsledky potvrzují hypotézu o zdravotní kultuře rodiny, která je v zásadě příznivě otevřena společenské výchově, uplatňované především hromadnými sdělovacími prostředky. Hlavní význam pro zdravotní chování rodiny má matka, která pro rodinu definuje závažnost nemoci jejího člena i nutnost návštěvy lékaře. Matka je rozhodující činitel při spolupráci s lékařem, tenduje však i ke zvýšenému zneužívání léků.

H. Dvořáková (Výzkumný ústav FTVS, Praha) informovala o výsledcích výzkumu *Tělesná kultura ve způsobu života rodin s předškolními dětmi*. Přínos této složky výchovy pro zdárný vývoj dětí je rodinou akceptován, velmi různé jsou však již představy o jejím žádoucím rozsahu. Podíl rodin, které se pravidelně věnují tělesnému rozvoji dětí, není příliš velký. Tato nežádoucí situace často vyplývá z nedostatečné vybavenosti v místě bydliště. J. Honcová (Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Praha) hovořila o *generačním výzkumu zemědělských rodin*, které měla možnost sledovat ve třech generacích. A. Seklová (Socialistická akademie, Hodonín) seznámila účastníky s výzkumem *hodnotových orientací technické inteligence*. J. Hofbauer (v důchodu) se zaměřil na některé aspekty *predikce v manželských a předmanželských vztazích*.

V závěru semináře informoval L. Macháček (Ústav filozofie a sociologie SAV, Bratislava) účastníky o nejzávažnějších poznatcích vědecké konference *Žena ve společenské sféře práce*, která se konala v prosinci minulého roku v Bratislavě. Zaměřil se na dva problémy. Podle názoru ekonomů se předpokládané změny ve struktuře zaměstnanosti a nezbytnost profesionální rekvalifikace budou týkat více žen než mužů. Využití vzdělanostního a kvalifikačního potenciálu ženské pracovní síly tak získává velmi podstatné makrosociální dimenze. Určitým problémem se velmi pravděpodobně stane využití práce žen v technických odvětvích i další vývoj profesionální přípravy dívek na dělnická i ostatní povolání technického typu. Referující formuloval řadu závažných otázek společenských funkcí ženy, které je nezbytné řešit v souladu s potřebami společnosti i sociálního rozvoje ženské populace. V druhé části příspěvku informoval o vědecké diskusi zacílené ke zkvalitnění výzkumu ženy a rodiny. Upozornil na trvající problémy koordinace, nedostatečný

informační systém i náročnost spolupráce základního i aplikovaného výzkumu a společenské praxe.

Společná akce sekce sociologie rodiny a sekce kultury a volného času byla motivována především potřebou vzájemné informovanosti. Jednání semináře tento cíl nesporně splnilo. Ukázalo, že existuje mnoho styčných bodů při teoretickém rozpracování problematiky i koncepci empirických výzkumů, že řada poznatků jedné oblasti je inspirující pro druhou sféru. Vzhledem k tomu, že se jedná o poměrně vzdálená témata sociologického poznání, nehrozí zde dosud nebezpečí zbytečné duplicity výzkumné práce. Spíše se ukázalo mnoho bílých míst, která jsou dosud mimo sféru hlavního zájmu odborníků obou sekcí. Převážně informativní charakter semináře poněkud poznamenal přílišnou šíři tematického záberu, což nedovolilo vyčlenit dostatečný časový prostor k hlubšímu prodiskutování závažných koncepčních problémů. Účastníci se shodli na tom, že v příštím období by bylo žádoucí koncipovat podobný seminář k úzeji vymezenému tématu a přizvat k diskusi také odborníky z jiných oborů a především z praxe. Proto uvítali vstřícný návrh slovenské sekce sociologie mládeže, která zorganizuje společné setkání sekce sociologie rodiny, sekce mládeže a sekce kultury a volného času Československé a Slovenské sociologické společnosti. Tématem bude problém kulturních vzorů ve výchově k manželství a rodičovství.

Eliška Rendlová

Seminář „Teoretické a metodologické problémy výzkumu mládeže“

Ve dnech 18.–20. února 1987 uspořádala sekce sociologie mládeže Československé sociologické společnosti ČSAV seminář k teoretickým a metodologickým otázkám výzkumu mládeže, kterého se zúčastnila 61 osoba. Jak zdůraznil v úvodu jednání D. Holda, seminář byl připraven s ohledem na nové, aktuální úkoly, které před sociologií vůbec a před sociologií mládeže pravděpodobně v daleko větší míře ставi současný vývoj naší společnosti. Podmínky, v nichž dnes probíhají sociologické výzkumy mládeže, jsou nesrovnatelně lepší, než byly v době, kde se sekce sociologie mládeže konstituovala. Tehdy, v první polovině sedmdesátých let, byla sekce sociologie mládeže vlastně jedinou, pochopitelně omezenou základnou pro koordinaci výzkumného úsilí v této oblasti, pro diskuse nad teoretickými, metodologickými i praktickými otázkami postavení a úlohy mládeže v socialistické společnosti. V současné době, tj. od počátku osmdesátých let a zvláště pak v 8. pětiletce, je ve státním programu základního společenskovědního výzkumu ustanoven samostatný vědeckovýzkumný směr IX-10 *Mladá generace při budování rozvinuté socialistické společnosti*. Rada tohoto stěžejního směru je zřízena při Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV, kde též pracuje oddělení výzkumu mládeže, které koordinuje jeden z hlavních úkolů tohoto směru. V rámci uvedeného výzkumného programu působí i řada dalších pracovišť základního výzkumu, a to jak ústavy Akademie věd (Pedagogický ústav JAK ČSAV, Psychologický ústav ČSAV, Praha), tak jednotlivé fakulty a pracoviště vysokých škol (filozofická fakulta UK Praha, filozofická fakulta UK Bratislava, Ústav marxismu-leninismu UK Praha, fakulta tělesné výchovy a sportu UK, Praha). Ve výzkumu mládeže je zapojena i Ústřední politická škola SSM. Vytvořila se tak situace, kdy jsou dány organizační a institucionální podmínky pro kvalitativně nové zvládnutí problematiky mládeže. Proto bylo možné připravit seminář sekce sociologie mládeže jako společné zasedání sociologů a představitelů výzkumných pracovišť, které se v rámci stěžejního směru státního plánu základního výzkumu problematice mládeže věnují.

Vlastní program semináře obsahoval dvě vzájemně související linie jednání.

V první z nich, kterou zahájilo vystoupení představitelů oddělení pro výzkum mládeže Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV (ss. A. Kabátek a H. Jeřábek), dále pak společný referát ss. D. Holdy a A. Matějovského, převládala živá, obsažná a často i dosti zásadní diskuse základních metodologických a teoretických otázek výzkumu mládeže. Tato diskuse zcela logicky přecházela i k obecnějším problémům metodologie sociologického výzkumu vůbec a někdy i k otázkám metodologie společenskovědního poznání. Vhodným organizačním základem této části semináře byla kombinace referátů s „kulatým stolem“, v jehož průběhu dostalo příležitost k vyjádření stanovisek více než dvacet účastníků semináře.

Druhá linie, v níž převládala spíše informativní, i když obsahově reprezentativní vystoupení představitelů „nesociologických“ vědních oborů, tj. především pedagogů